

ОСОБЛИВОСТІ КРЕДИТУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ю. А. ЦИМБАЛЮК, кандидат економічних наук

С. А. ВЛАСЮК, кандидат економічних наук

С. С. ПОЛИШВАЙКО, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

О. В. ДРАЧУК, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (доктор філософії)

К. О. ЗАЯРНА, здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Уманський національний університет садівництва

Розглянуто та охарактеризовано вплив кредитного забезпечення на підтримку належного функціонування аграрного сектору, який є одним із ключових під час воєнного стану та питання про надання українським сільськогосподарським підприємствам кредитних ресурсів для ведення ефективної економічної діяльності в умовах воєнного стану. Визначено, що ефективне функціонування сільськогосподарських підприємств часто залежить від кредитного забезпечення з боку держави, а особливо у складних економічних умовах. У цьому контексті особливо важливо надавати кредити виробникам сільськогосподарської продукції з банківського сектора або гарантувати такі кредити в рамках державних цільових програм підтримки сільського господарства. Проаналізовано поточну ситуацію щодо підтримки аграрних підприємств, яка дозволяє оцінити рівень державної підтримки на основі пропонованих програм.

Ключові слова: кредитування аграрного бізнесу, аграрна сфера, кредит, фінансово-кредитне забезпечення, аграрний бізнес, аграрний сектор економіки, аграрні підприємства, кредитні ресурси.

Постановка проблеми. Для забезпечення безперервності відтворювальних процесів в аграрному виробництві та розвитку підприємницької активності у вітчизняній банківській системі впроваджено прогресивний механізм кредитування сільськогосподарських підприємств. Потреба використання кредитних ресурсів в аграрному сегменті економіки пов'язана з певними особливостями сільськогосподарського виробництва, нерівномірним рухом оборотних коштів сільськогосподарських підприємств. Функціонування та формування кредитного ринку вимагає створення досконалого механізму кредитування аграріїв, який може розширити доступ до кредитних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень. Питання розвитку та ролі кредиту у функціонуванні суб'єктів аграрного виробництва висвітлюються в працях

провідних науковців, які мають вагомий напрацювання у цій сфері: В. І. Аранчій, Ю. А. Бабич, В. М. Березовик, Бондаренко, З. С. Варналій, С. А. Власюк, О. Д. Вовчак, О. Є. Гудзь, Б. А. Дадашев, М. Я. Демчишин, С. М. Колотуха, О. О. Непочатенко, Н. В. Поліщук, Н. Г. Радченко, П. Т. Саблука, П. А. Стецюка та ін. Незважаючи на численні дослідження в цій галузі, постійні зміни в законодавстві і нестабільність економічної ситуації в країні, поточний стан банківських кредитів, що надаються агропромислому комплексу України, є необхідність у подальших наукових дослідженнях щодо залучення коштів для економічної діяльності країни.

Методика досліджень. Для вирішення поставлених завдань використовувалися різні науково-популярні і спеціальні методи дослідження. Робота ґрунтується на таких методах дослідження як: методи системного підходу, методи порівняльного аналізу та спостереження, що надав можливість проаналізувати ключові показники роботи ринку в різні періоди його розвитку; метод моделювання застосовано при розробці напрямів удосконалення ринку страхових послуг на основі світового досвіду.

Метою дослідження є вивчення особливостей кредитування сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану та розробка сучасних тенденцій та перспектив розвитку кредитування банками агропромислових підприємств задля належного рівня функціонування економіки.

Результати досліджень. В умовах економічної глобалізації, що охоплює всі країни світу, відбувається не тільки перерозподіл фінансових потоків, а й процес активних капіталовкладень. Саме сільське господарство, як перспективна сфера капіталовкладень, не тільки отримує вигоду з вкладених інвестицій, а й сприяє активному розвитку національної економіки України. Кредитні ресурси в банківському секторі, які сьогодні є основним джерелом фінансування підприємницької діяльності, відіграють важливу роль у стимулюванні інноваційного економічного зростання економіки країни [1].

Для економіки України аграрний сектор виступає одним із ключових та важливих напрямків розвитку за рахунок збільшення експортного потенціалу країни, і саме тому питання подальшого сталого його розвитку постає ключовим у контексті поточних проблем та стратегічних викликів, які негативно впливають на діяльність підприємств аграрного сектору [2].

Війна, розпочата росією проти України, залишила свій слід в економіці країни, особливо в сільському господарстві. Порушення в ланцюжку поставок в сільськогосподарському виробництві вже завдали значної шкоди українському народу, економіці і навколишньому середовищу. Незважаючи на ці проблеми, країна стикається з проблемою відновлення конкурентоспроможності сільського господарства та забезпечення його стійкості. Слід зазначити, що сільськогосподарська продукція є важливим напрямком українського експорту [3]. У 2021 році, за даними журналу Forbes Ukraine, експорт сільськогосподарської продукції досяг 27,8 млрд доларів, або 41 % від загального обсягу експорту товарів (680 млрд доларів). Близько 14 % населення України

займається сільським господарством. Україна відіграє важливу роль у постачанні олійних культур та зерна на світовий ринок [4].

У 2021 році, асоціація «Український клуб аграрного бізнесу» зазначила, що в Україні було вирощено кукурудзи 42,1 млн т, пшениці 32,2 млн т, соняшнику 16,4 млн т, ячменю 9,4 млн т, сої 3,5 млн т та ріпаку 2,9 млн т. У галузі тваринництва найбільша частка у виробництві м'яса птиці – в 2021 році було вироблено 1,6 млн т. Найбільша частка від соняшnikової олії (23 % експортної виручки), кукурудзи (22 %), пшениці (19 %), ріпаку (6 %) і соняшnikового борошна (6 %). Але Україна має велику частку в світовому експорті, тому експортується не тільки агропродовольство, а й Україна отримує вигоду зі світу (рис. 1) [5].

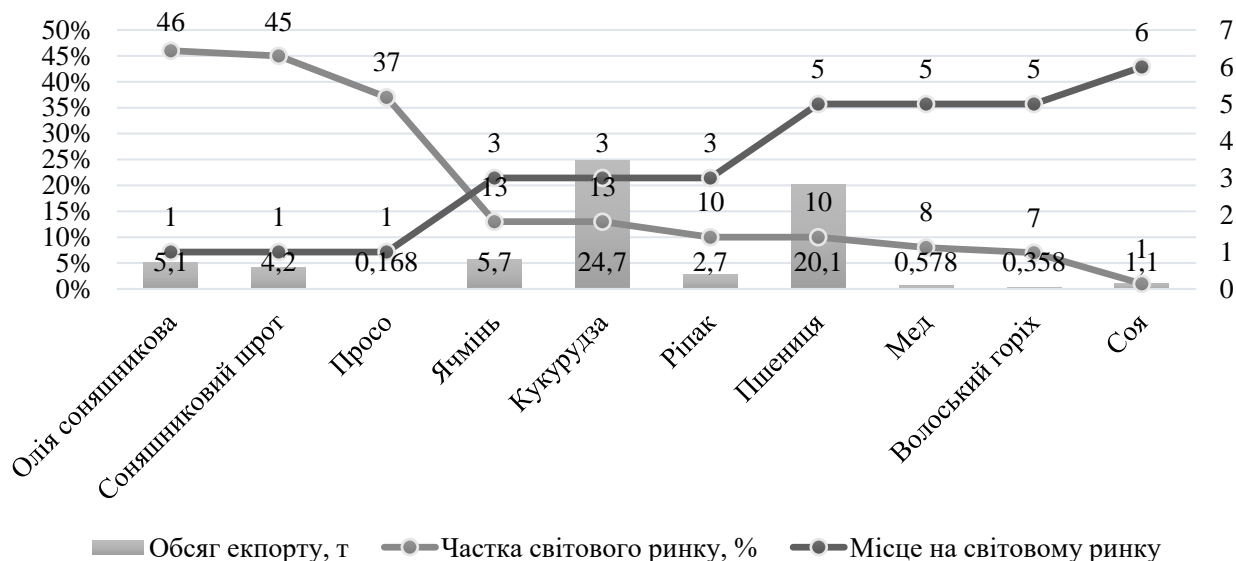


Рис. 1. Аналіз експорту сільськогосподарської продукції з України на світові ринки аграрної продукції у 2021 році [5].

Проаналізувавши експорт с.-г. продукції на світові ринки, можна зробити очевидний висновок, що у 2021 році Україна експортувала понад 46 % світового виробництва соняшнику та соняшnikової олії й близько 45 % соняшnikового шроту. Наша країна займає 3–те місце у світі з експорту трьох видів культур: ріпаку, ячменю (13 % світового експорту) й кукурудзи (13 % світового експорту). Таким чином, Україна виступає одним із великих світових товаровиробників та експортерів сільськогосподарської продукції, і відіграє вагомий роль у постачанні олійних культур та зернових культур на світові ринки.

Проте протягом 2022 року вказані показники змінилися. Так, за оцінками KSE (Київської школи економіки), станом на 24 квітня 2023 р. непрямі втрати сільського господарства від війни оцінюються в 31,5 млрд дол, а прямі втрати – в 8,7 млрд доларів. Отже, загальний збиток досягає 40,2 млрд доларів [6]. За розрахунками Всеукраїнської Аграрної Ради, на відновлення деяких напрямків аграрного сектора буде потрібно до 5 років [7].

Зважаючи на розглянуту складну ситуацію в країні аграрний сектор наразі як ніколи потребує належного фінансування для підтримання роботи та підтримки з боку держави й уряду. Тому, з початку повномасштабного

вторгнення держава мобілізувала всі свої ресурси для перемоги над ворогом і відновлення економіки. Одним із пріоритетних завдань, яке виконується щодня є постійна підтримка фермерів у забезпеченні продовольчої безпеки [8].

Найпопулярнішим інструментом підтримки аграрного бізнесу є державна програма «5-7-9». Програма «Доступні кредити 5-7-9» діє в Україні з початку 2020 року. Згідно з її умовами, держава відшкодовує частину ринкової ставки по кредиту, а позичальник платить 5 %, 7 % або 9 % на рік. З самого початку програма мала допомогти залучити інвестиції, але з часом розширилася. Тепер аграрії можуть отримати кредити на суму до 90 мільйонів гривень. Кредит видається банком-партнером програми. Уряд продовжив виплати по кредитах ще на рік – до 31 березня 2025 року [9, 15].

За даними Міністерства аграрної політики, з початку 2023 року близько 11,3 тис. українських фермерів отримали банківські кредити на 58,8 млрд гривень на розвиток фермерських господарств, з яких понад 34 млрд гривень залучили 8,8 тис. підприємств в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9». За програмою «Доступні кредити 5-7-9» більше всього отримали підприємства Кіровоградської, Вінницької, Одеської та Київської областей [8]. Проте, станом на 24.05.2024, 6970 аграрних господарств уже отримали 45,6 млрд гривень кредитів на розвиток. З них за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9» – профінансовано 4170 господарств на 19,3 млрд гривень. Найбільше отримали підприємства Київської, Кіровоградської й Вінницької областей (рис. 2) [10].



Рис. 2. Рейтинг областей за кредитами за державною програмою «Доступні кредити 5–7–9» з початку 2023 [8, 10]

Аналізуючи рейтинг за кредитами по областях варто зазначити, що помітна динаміка до зменшення отримання кредитів, адже порівняно з попереднім роком аграрні підприємства працюють ефективніше і робота налагодилася. Відповідно,

аграрії можуть поки самостійно забезпечувати безперебійне роботу господарства.

Варто відзначити, що найбільшими кредиторами з кредитування клієнтів аграрного сектора є державні банки, такі як: «Приватбанк», «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «Укргазбанк», «Сенсбанк» [11]. Але сьогоднішня проблема полягає в тому, що банки не хочуть кредитувати фермерів із зон бойових дій, незважаючи на державні гарантії. Якщо вони навіть надають, інша проблема полягає в тому, що інвестиційна діяльність, на жаль, залишається поза увагою банків, про що свідчить невеликий відсоток довгострокових позик, призначених для інвестиційної діяльності. Його завжди стримують. Одним з основних факторів довгострокового кредитування українських інвестиційних проектів є недостатній обсяг і неповна структура ресурсної бази банку [12].

Підтримка вітчизняних виробників та їх розвиток, стимулювання попиту на сільськогосподарську продукцію, вироблену в Україні, є основою нашої державної політики. Тому, у квітні 2024 року Уряд України запустив державну програму 25 % компенсації вартості сільгосптехніки українського виробництва. Впровадження даної програми щодо компенсації вартості української сільгосптехніки, яку купують українські аграрії є однією з програм підтримки агровиробників. На реалізацію програми урядом закладено в бюджет 2024 року 1 млрд грн, що розраховано на те, що підтримкою від держави зможуть скористатись близько 4 000 аграріїв [13]. Виробник сільськогосподарської продукції, може скористатися даною програмою обравши постачальника з переліку на сайті Міністерства економіки, придбати необхідну техніку та подати заявку до уповноваженого банку [14].

Міністерство аграрної політики постійно працює над встановленням мінімальних експортних цін на сільськогосподарську професію, в першу чергу, на зернові та олійні культури. Тарас Висоцький, виконуючий обов'язки Міністра аграрної політики та продовольства України, підкреслив, що Мінагрополітики розробляє механізм ефективного прогнозування максимальної врожайності різних культур. Крім того, були прийняті поправки до законодавства щодо застосування особливого режиму експортного забезпечення на період дії воєнного та надзвичайного станів, в період яких встановлюються мінімальні експортні ціни.

Окрім вже вище зазначених, програм державної підтримки аграріїв, цього року реалізується ще ряд програм, а саме:

- гранти на розвиток садів і теплиць – до 7 млн гривень або 10 млн гривень відповідно;
- компенсації до 50 % витрат на відновлення і будівництво меліоративних систем;
- малі фермери, які обробляють до 120 га на деокупованих територіях, можуть отримати безповоротну допомогу в розмірі 8 тисяч гривень на один гектар, на контрольованій території – 4 тисячі гривень [16].

Висновки. Кредитна підтримка сільськогосподарських підприємств є важливим інструментом для правильного функціонування та розвитку аграрного

сектору України. Запровадження пріоритетних програм, наприклад «Доступні кредити 5–7–9» дозволило бізнесу на початку повномасштабного вторгнення вистояти і отримати необхідні фінансові ресурси для свого існування. Уряд пропонує низку державних програм для безперебійної роботи економіки, адже України потенціал для розвитку сільськогосподарської галузі. Однак складна процедура отримання кредиту і низька кредитоспроможність багатьох компаній галузі перешкоджали розвитку кредитних відносин. Тому вирішення проблем розвитку агропромислового комплексу за підтримки держави та банківського сектору має важливе значення для фінансової підтримки виробничо-господарської діяльності агропромислових підприємств та подальшого розвитку їх інноваційного потенціалу.

Література:

1. Томашук І. Кредитування аграрних підприємств як ефективне джерело інвестиційної діяльності. *Управління змінами та інновації*. 2023. № (7). С. 74–84.
2. Вдовенко Л. Інструменти державної фінансової підтримки аграрного сектора в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82>.
3. Томчук О. В., Поліщук Н. О. Проблеми конкурентоспроможності аграрних підприємств України під час воєнного стану. *Журнал Економіка і організація управління*. 2023. Вип. 4 (52). Режим доступу: <https://jeou.donnu.edu.ua/issue/view/500>.
4. Григоренко Є., Шніцер М. Як після війни Україна має відновлювати економіку та бізнес. *Forbes.ua*. Режим доступу: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501>.
5. Місце України в світовому агроекспорті. Дніпропетровське Інвестиційне агентство. Режим доступу: <https://dia.dp.gov.ua/misce-ukraini-v-svitovomu-agroeksporti/>.
6. Огляд збитків та втрат в АПК. *Kyiv School of Economics*. Режим доступу: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>.
7. На відновлення окремих підгалузей агросектору знадобиться до 5 років. Режим доступу: <https://uacouncil.org/uk/post/na-vidnovlenna-okremih-pidgaluzej-agrosektoru-znadobitsa-do-5-rokiv>.
8. Доступні кредити 5-7-9: З початку року аграрії отримали 34 млрд грн. Офіційний портал Верховної Ради України. Режим доступу: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/242224.html.
9. Кіровоградщина – лідер в Україні за кредитами для аграріїв. Що це означає. *Суспільне Новини*. Режим доступу: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/539745-agrarii-kirovogradsini-najbilshe-v-ukraini-otrimali-pilgovih-kreditiv-za-derzavnou-programou-so-se-oznaczae-dla-oblasti/>.
10. 19 млрд гривень отримали аграрії цього року за програмою «Доступні кредити 5-7-9». Міністерство аграрної політики та продовольства України. Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/news/19-mlrd-hryven-otrymaly-ahrarii-tsohorich-za-programoiu-dostupni-kredyty-5-7-9>.
11. Фінансування агросектору: Які програми кредитування пропонують банки. *Куркуль – онлайн-асистент фермера*. Режим доступу:

<https://kurkul.com/spetsproekty/1550-finansuvannya-agrosektoru-yaki-programi-kredituvannya-proponuyut-banki>.

12. Малій О. Г. Аналіз сучасної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств в Україні. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. Вип. 191. С. 285–297.

13. Уряд запускає програму компенсації аграріям вартості сільгосптехніки вітчизняного виробника. Міністерство економіки України. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-prohramu-kompensatsii-ahrariiam-varnosti-silhosptekhniky-vitchyznianoho-vyrobnyuka>.

14. “Зроблено в Україні”: аграрії можуть отримати часткову компенсацію вартості сільгосптехніки 44 вітчизняних виробників. Міністерство економіки України. Just a moment. Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=07004c9a-8e2f-4f1d-b63b-f3f684153d56&title=ZroblenoVUkraini-Agrarii>.

15. Висоцький Т. Урядові ініціативи з підтримки аграріїв будуть корисними для виробників Кіровоградщини. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/news/uriadovi-initsiatyvy-z-pidtrymky-ahrariiv-budut-korysnyumu-dlia-vyrobnykiv-kirovohradshc-hunu-taras-vysotskyi>.

16. Економічна правда. Мінагрополітики розробляє механізм прогнозування максимальної врожайності. *Економічна правда*. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/28/714346/>.

References:

1. Tomashuk, I. (2023). Lending to agricultural enterprises as an effective source of investment activity. *Change Management and Innovation*, no. 7, pp. 74–84. [in Ukrainian].

2. Vdovenko, L. (2022). Instruments of state financial support of the agricultural sector under martial law. *Economy and Society*, no. 44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-82>. [in Ukrainian].

3. Tomchuk, O. V., Polishchuk, N. O. (2023). Problems of competitiveness of agricultural enterprises of Ukraine during martial law. *Journal of Economics and Organization of Management*, issue 4 (52). [in Ukrainian].

4. Hryhorenko, E., Snytser, M. How Ukraine should restore its economy and business after the war. *Forbes.ua*. Retrieved from: <https://forbes.ua/money/yak-pisslya-viyni-ukraina-mae-vidnovlyuvati-ekonomiku-ta-biznes-velike-doslidzhennya-deloitte-15122022-10501>. [in Ukrainian].

5. Dnipropetrovs'k Investment Agency. Ukraine's place in world agricultural exports. Retrieved from: <https://dia.dp.gov.ua/misce-ukraini-v-svitovomu-agroeksporti/>. [in Ukrainian].

6. Kyiv School of Economics. Overview of losses and damages in the agricultural sector. Retrieved from: <https://kse.ua/ua/oglyad-zbitkiv-ta-vtrat-v-apk/>

7. It will take up to 5 years to restore certain subsectors of the agricultural sector. Retrieved from: <https://uacouncil.org/uk/post/na-vidnovlenna-okremih-pidgalujej-agrosektoru-znadobitsa-do-5-rokiv>. [in Ukrainian].

8. Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine. Loans of 5-7-9 are available: Since the beginning of the year, farmers have received UAH 34 billion.

Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/242224.html. [in Ukrainian].

9. Suspilne Novyny. Kirovohrad region is the leader in Ukraine in terms of loans to farmers. What it means. Retrieved from: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/539745-agrarii-kirovogradsini-najbilshe-v-ukraini-otrimali-pilgovih-kreditiv-za-derzavnou-programou-so-ce-oznacae-dla-oblasti/>. [in Ukrainian].

10. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. UAH 19 billion was received by agrarians this year under the program “Affordable Loans 5-7-9”. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/news/19-mlrd-hryven-otrymaly-ahrarii-tsohorich-za-prohramoiu-dostupni-kredyty-5-7-9>. [in Ukrainian].

11. Kurkul – online farmer's assistant. Financing of the agricultural sector: What loan programs are offered by banks. Retrieved from: <https://kurkul.com/spetsproekty/1550-finansuvannya-agrosektoru-yaki-programi-kredituvannya-proponuyut-banki>.

12. Maliy, O. G. (2018). Analysis of the modern system of Ukraine credit provision of agricultural enterprises in Ukraine. *Bulletin of Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture*, issue 191, pp. 285–297. [in Ukrainian].

13. Ministry of Economy of Ukraine. The Government launches a program to compensate farmers for the cost of domestic agricultural machinery. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zapuskaie-prohramu-kompensatsii-ahrarii-am-vartosti-silhosptekhniky-vitchyznianoho-vyrobnika>. [in Ukrainian].

14. Ministry of Economy of Ukraine. “Made in Ukraine”: farmers can receive partial compensation for the cost of agricultural machinery from 44 domestic producers. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=07004c9a-8e2f-4f1d-b63b-f3f684153d56&title=ZroblenoVUkraini-Agrarii>. [in Ukrainian].

15. Vysotskyi, T. Government initiatives to support farmers will be useful for producers of Kirovohrad region. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. Retrieved from: <https://minagro.gov.ua/news/uriadovi-initsiatyvy-z-pidtrymky-ahrariiiv-budut-korysnymy-dlia-vyrobnikov-kirovohradshchyny-taras-vysotskyi>. [in Ukrainian].

16. Ekonomichna Pravda. The Ministry of Agrarian Policy is developing a mechanism for forecasting maximum yields. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/28/714346/>. [in Ukrainian].

Annotation

Tsybalyuk Yu. A., Vlasiuk S. A., Polyshvaiko S. S., Drachuk O. V., Zaiarna K. O. Peculiarities of lending to the agricultural sector of Ukraine under martial law

The article considers and characterizes the impact of credit support on maintaining the proper functioning of the agricultural sector, one of the key sectors under martial law, as well as the issue of providing Ukrainian agricultural enterprises with credit resources to carry out effective economic activities under martial law. It is determined that the effective functioning of agricultural enterprises often depends on credit support from the state, especially in difficult economic conditions. After all, supporting domestic producers and their development and stimulating demand for products made in Ukraine is the basis of our state policy. About 14 % of the population of Ukraine is engaged in agriculture. Ukraine plays an important role in the supply of

oilseeds and cereals to the world market. The need to use credit relations in the agricultural sector of the economy is associated with the peculiarities of agricultural production, uneven movement of working capital of agricultural enterprises. The functioning and formation of the credit market requires the creation of a perfect mechanism for lending to farmers who can expand access to credit resources.

The article assesses the level of state support on the basis of the proposed program and analyzes the current situation on the support of agricultural enterprises that allow the export of agricultural products from Ukraine to the global agricultural market. In this context, it is especially important to provide loans to agricultural producers from the banking sector or to guarantee such loans within the framework of the state's targeted agricultural support program. The disruption of the agricultural supply chain has already turned out to be causing significant damage to the people, economy and environment of Ukraine. Therefore, solving the problems of agricultural development with the support of the state and banking sectors is important for the financial support of the production and economic activity of agricultural enterprises and the further development of their innovative potential.

Key words: lending to agrarian business, agrarian sphere, credit, financial and credit support, agrarian business, agrarian sector of the economy, agrarian enterprises, credit resources.

УДК: 005.32-048.34:331.101.5

DOI: 10.32782/2415-8240-2024-104-2-61-73

ФОРМУВАННЯ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ ОРГАНІЗАЦІЇ

І. О. ВАРІС, кандидат економічних наук

О. І. КРАВЧУК, кандидат економічних наук

В. Ю. КОНОВАЛОВА, здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

**Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана**

Дослідження присвячене аналізу теоретичних аспектів соціально-психологічного клімату, його структури, факторів впливу та методів діагностики. Проведено соціологічне опитування серед колишніх працівників ПРАТ «ДТЕК Павлоградвугілля» для виявлення проблемних зон у соціально-психологічному кліматі даної організації. На основі отриманих результатів розроблено авторську модель оптимізації соціально-психологічного клімату та надано конкретні практичні рекомендації щодо її впровадження.

Ключові слова: соціально-психологічний клімат, управління персоналом, задоволеність працівників, модель оптимізації, корпоративна культура.

Постановка проблеми. Соціально-психологічний клімат відіграє важливу роль у функціонуванні будь-якого трудового колективу. Сприятливий психологічний клімат забезпечує вищу продуктивність, меншу плинність кадрів